

NATUURBEHOUD: MEER DAN EEN PAAR NATUURGEBIEDEN!

Harro Kraal

Natuurbehoud in Nederland is vanouds meer dan het opkopen en beheren van natuurgebieden. De natuurbescherming heeft zich ook steeds met de politiek bemoeid, omdat er in dit land een intensieve wisselwerking is tussen het (veranderend) gebruik van de grond en de mogelijkheden om natuur te behouden. De mens oefent, gewild en ongewild, steeds invloed uit op de natuur en het landschap. Daarom ontkomt de natuurbescherming niet aan standpuntbepaling over heel andere dingen dan alleen natuurbehoud in enge zin. Blijvende garanties voor de natuur moeten ook door anderen dan natuurbeschermers worden geleverd. In dit artikel wordt de vraag gesteld in hoeverre de natuurbescherming zich moet laten terugdringen tot het eigen (beperkt) territoir van de (grote) natuurgebieden en welk recht van spreken ze heeft over de werkwijze van de boer, de ondernemer, de recreant of de stedenbouwer. Daarna keren wij terug naar het voorwerp van de natuurbescherming: de natuur. Hoe moet die natuur eruit zien?

behoud of ontwikkeling?

Onder natuurbehoud wordt in dit verband verstaan: het duurzaam in stand houden van soorten en ecosystemen, die in ons land van nature thuis horen. Het is allereerst de bescherming en versterking van aanwezige waarden, maar ook de herintroductie van verloren gegane natuurwaarden. Daarnaast zijn ook landschappelijke waarden in het geding.

Er is de laatste jaren, ook in eigen kring, felle kritiek geuit op de behoudzucht van de natuurbescherming. Volgens de kritiek voert ze een hopeloos gevecht voor het behoud van een natuur, die is voortgekomen uit een oud agrarisch beheer in de vorige eeuw. Voorbeelden zijn natuur in kleinschalige houtwallenlandschappen op de zandgronden, schrale hooilanden in de veenweiden en rietlanden in de moerassen. Dat agrarisch beheer is niet meer in te passen in de agrarische bedrijfsvoering. De stelling is, dat die landschappen dan ook niet meer te handhaven zijn. De aftakeling is goed zichtbaar en gaat snel. Een tweede stelling vloeit daar direct uit voort: de moderne, rationele en op schaalvergroting gerichte landbouw is niet te stuiten, een ontwikkeling, die men moet accepteren.

Er wordt vaak een nieuwe benadering aan verbonden: de natuur moet je geheel loskoppelen van de landbouw. Vergeet de met landbouwgrond verweven, verspreide en versnipperde natuur en richt je op gebieden waar je grootschalige, pure natuur, gescheiden van de landbouw kunt ontwikkelen.

Wij kunnen ons een beslissende keuze tussen behoud van bestaande gebieden en de ontwikkeling van nieuwe niet veroorloven. De toestand van de natuur is daarvoor te ernstig. Behoud van alle bestaande grote en kleine natuurgebieden en behoud van soorten, ook die van oude cultuurlandschappen is een absolute noodzaak. Het is ons uitgangskapitaal, hoezeer dat ook is geslonken en nog steeds slinkt. Natuurontwikkeling in nieuwe gebieden is hard nodig als aanvulling op dat behoud. Anders kwijnen populaties van planten en dieren weg omdat hun leefgebieden te klein zijn of omdat uitwisseling via trekroutes niet meer kan. Maar

bestaande, tot nu toe 'behouden' gebieden vormen de 'genen-pool'.

Behoud en ontwikkeling van natuur(gebieden) vullen elkaar aan en kunnen niet tegenover elkaar worden gesteld. Iets anders is, dat wij soms in de praktijk tot een keuze kunnen worden gedwongen, denk aan landinrichtingen.

De vraag is wel of wij alles willen en kunnen behouden. Hechten wij nog aan al die kleine veentjes in Drenthe en aan de kleinschalige houtwallen-structuur van bijvoorbeeld de Friese Wouden? De vraag is ook, of we in de te 'behouden' gebieden alles bij het oude willen laten.

uitgangspunten en keuzen

Uit de constatering, dat de moderne, intensieve en grootschalige landbouw opruikt en de kleinschalige, verspreide natuur om zeep helpt, kan men de conclusie trekken dat de natuurbescherming meer dan ooit prioriteiten moet gaan stellen of, beter gezegd, keuzen moet maken. Het verwijt wordt wel gemaakt dat ze te veel wil. "Elke boom is heilig". Er zou geen draagvlak bestaan voor de vergaande eisen van de prikkelen: zij roeien tegen de veranderingen op. De critici worden in hun visie gesteund door krimpende budgetten. Overal natuur kost te veel. Alles beschermen, wat je dierbaar is, zou niet meer kunnen.

De natuurbescherming moet zich niet laten intimideren door maatschappelijke tegenkrachten. Ze moet ook haar prioriteiten niet laten bepalen door de beperkte financiële ruimte van de overheid. Draagvlak is er wel degelijk. Dat groeit ook getuige de groei in het aantal leden van Natuurmonumenten, Vogelbescherming, Greenpeace, enz.. Wel moet ze voor zichzelf vaststellen, wat ze belangrijk vindt: voor Nederland, maar ook in de eigen regio.

Wat mij betreft, gelden de volgende uitgangspunten:

□ Behoud van alle bestaande natuurgebieden en ontwikkeling van natuurgebieden op geschikte plaatsen, aansluitend aan de bestaande gebieden, zodanig, dat een samenhangend netwerk ontstaat. Het is goed dat het Rijk het accent legt op de hoofdstructuur van dat netwerk: de Ecologische Hoofdstructuur (EHS). De provincies zullen dat

verder moeten invullen in de "witte gebieden" van het Natuur Beleidsplan (NBP).

□ Aandacht voor natuurbehoud en natuurbouw overal elders in het landelijk gebied en in de stad: overhoeken, bermen, oeverstroken, weidevogels, akkeronkruiden, muurplanten. Soms gaat het om echte kerngebieden, zoals de stad een kerngebied is voor de gierzwaluw. In andere gevallen gaat het om wijkplaatsen (refugia) of, als ze tot het netwerk behoren, verbindingswegen tussen kerngebieden. Natuur hoort tenslotte overal elders thuis in de mazen van het netwerk. Men spreekt wel van een 'natuur-basiskwaliteit'.

□ Behoud van landschappelijke en cultuurhistorische waarden, gekoppeld aan natuurbehoud. Die waarden zijn in de eerste plaats belangrijk als belevingswaarden en als cultureel erfgoed. Het gaat bijvoorbeeld om typische verkavelingspatronen, monumenten en archeologische overblijfselen. Cultuurhistorische waardevolle landschappen zoals heggenlandschappen herbergen vaak ook belangrijke natuurwaarden. Het heggenreservaat "De Poel" bij Nisse en het Maasheggengebied zijn opgenomen in de EHS. Mooie oude cultuurlandschappen liggen er ook buiten de EHS. Waarom zouden wij daar niet voor oude hagen of boomgroepen opkomen? Essentieel is wel een goed beheer van natuurelementen in zulke landschappen. Soms kan dat nog steeds door boeren worden gedaan tegen betaling (ROL- en RAL-regeling). In andere gevallen moet dat van de boeren worden overgenomen door vrijwilligers, beheersstichtingen of de gemeentelijke plantsoendienst. De toepassing van de ROL-regeling zou overigens moeten worden uitgebreid tot het beheer van cultuurhistorische elementen.

Zo moet het wensenlijstje worden samengesteld in de eigen gemeente en in de eigen streek. Dan vragen wij niet weinig! Wij vragen het ook vaak tegen andere ontwikkelingen in. De volgende stap is, met dit lijstje de boer opgaan. Dan zal ook blijken, dat er moet worden afgestreept en compromissen gesloten. Wij doen dat dan pas in de laatste fase, voorzover het acceptabel is en niet al op voorhand.

wegberm, alledaagse natuur foto Dick Goslinga

natuur is overal

Waar vinden wij bij zo'n aanpak de natuur? Zij is onder andere te vinden in de Ecologische Hoofdstructuur. Dat zijn de grootste natuurgebieden in Nederland en wat wij daaraan willen toevoegen (natuurontwikkelingsgebieden). Hier vinden wij in het algemeen ook de ecosystemen waarvoor Nederland een internationale verantwoordelijkheid heeft, zoals de wetlands in Friesland: Waddenzee en IJsselmeer, maar bijvoorbeeld ook het Slotermeer, de Tjonger- en Lindevallei en de Rottige Meenthe.

Bij het invullen van de EHS moeten wij niet te bescheiden zijn. Natuurbelangen bepalen de keuze van de gebieden en niet het maatschappelijk krachtenveld. In het Rijksbeleid (bv. in het NBP) wordt nog te veel van de landbouw afhankelijk gesteld. Het gaat niet aan om bij ontwikkeling van de beekdalen de Friese en de Drentse beekdalen te bevoordelen boven de Brabantse omdat in het zuiden de druk op het gebruik van gronden zo groot is vanwege de intensieve veehouderij. Het gaat ook niet aan om in Zuid-Limburg alleen de hellingbossen in de EHS op te nemen en niet de plateauranden. De milieudruk komt juist daar vandaan!

Natuur bevindt zich ook in de natuurgebieden buiten de EHS, zoals de kleinere bossen rondom Jubbega, de wielen en meren tussen de Fluessen en de Brekken, de moerasgebiedjes rond Kollumerzwaag en vele Drentse veentjes. Vaak zijn die gebieden minstens zo belangrijk al was het alleen maar omdat het vaak wijkplaatsen zijn van de laatste populaties van zeldzame soorten in een wijde regio of schakels zijn in belangrijke ecologische verbindingswegen. Aan de provincies is de taak om die gebieden minder kwetsbaar te maken door ze te vergroten en onderling te verbinden.

Hier voegen wij dan de landschappelijk en cultuurhistorisch waardevolle gebieden aan toe, waar wij het landschapstype willen handhaven met de daarbij behorende natuurelementen. In Friesland zijn dat de noordelijke Wouden tussen Beetsterzwaag en Damwoude, maar ook de uitgestrekte weidevogelgebieden in het westen van de provincie. Die gebieden liggen echter grotendeels buiten de EHS.

Tenslotte is er de natuur in de leefomgeving van iedereen. Die 'alledaagse' natuur is overal, en sterk verweven met het gebruik van de grond.

maatschappelijke natuurbescherming als strategie

Zeker bij zo'n ruime opvatting over te behouden natuur lopen wij overal in het landelijk en stedelijk gebied tegen het hele scala van milieuproblemen op. Wij kennen ze als de zes v's: verdroging, vermessing, verzuring, verspreiding van milieugevaarlijke stoffen, versnippering en verstoring. Als de natuurbescherming zich zou willen terugtrekken in enkele grote, ecologisch zelfvoorzienende ecosystemen (zoals de Veluwe en de Oostvaardersplassen) en er nog een paar aan toevoegt, misschien een enorm oerbos in het

Groene Hart of een reusachtig hoogveengebied tussen Oosterwolde en Assen zijn wellicht een aantal problemen buiten de deur te houden zoals versnippering en misschien verstoring. Maar ook dan dringt de verzuring door tot in de kern van die gebieden.

Als onze natuur ook in het cultuurlandschap aanwezig is, de verspreide veentjes, de beekdalen, de weilanden en de slootkanten, dan zijn de zes v's overal behalve een milieuprobleem ook een natuurprobleem. Met de oplossing ervan moeten wij ook verder gaan dan alleen voor onszelf en ons drinkwater nodig zou zijn. Het is niet voldoende dat grondwater schoon is, het moet vaak ook nog dicht onder het maaiveld zitten! Milieubeleid is nodig omwille van de natuur.

Wij kunnen niet volstaan met grondverwerving in de EHS, maar moeten ons ook uitspreken over de aanpassing van de landbouw. De beslissing van de regering om in het noorden intensieve landbouw meer ruimte te geven is om meer dan één reden verwerpelijk. Er is juist extensivering nodig, waardoor er weer ruimte komt voor natuur in het cultuurland. Wij moeten ons ook uitspreken over stadsuitbreidingen, wegeaanleg, afvalwaterlozing, delfstofwinning en grondwaterverbruik.

Zij die de landbouw en de natuur volledig uit elkaar willen trekken, steken trouwens hun kop in het zand. Een mooi voorbeeld van struisvogelpolitiek is de Vierde Nota over de Ruimtelijke Ordening Extra. In de echte 'agrigebieden' (met een geel kleurtje op de kaart) moeten natuurgebieden volstrekt van hun omgeving worden geïsoleerd. Voorbeelden zijn de glastuinbouwconcentratie bij Emmen en bioindustriecentra in de Peel. De natuur moet er aan het infuus! In de Groote Peel is gebleken, dat dat een heilloze strategie is. Het bestrijden van verdroging reikt veel verder dan de grenzen van een natuurgebied. Ook zure regen komt overal. Vuil Rijnwater en IJsselmeerwater dringen door tot in de verste uithoeken.

De conclusie is dat de natuurbescherming allerlei maatschappelijke ontwikkelingen moet proberen te beïnvloeden. Natuurbehoud is niet enkel bescherming van natuurgebieden, die nog resteren of techniek voor de rentree van uitgestorven soorten (eland of zwarte ooievaar), maar ook breekijzer voor een milieuvriendelijke maatschappij. Kortom een maatschappelijke natuurbescherming.

Hiervoor draagvlak te creëren, is een moeizaam proces. Wij hebben bescherming van landschap, cultuurhistorie (het streekeigene) en de daarin voorkomende landschapselementen daar ook voor nodig. Daar wonen en werken de mensen. Daar vinden zij hun indentiteit. Zij zijn nodig voor de maatschappelijke verankering van de natuurbescherming.

De natuurbescherming is dus kritisch en probeert dan ook altijd andere maatschappelijke ontwikkelingen bij te sturen. Zij treedt vanouds buiten de grenzen van het natuurgebied.

Natuurbehoud is geen sectorbeleid, maar grijpt

in op veel ander beleid.

Toch is er niet alleen sprake van kritiek en bijsturing. Er zijn ook maatschappelijke ontwikkelingen, waar de natuur profijt van kan hebben. Zo is er behoefte aan nieuwe recreatiegebieden: nieuwe bossen of nieuwe meren. Ook de 'set-aside' regeling in de landbouw opent een perspectief. De natuur kan dan meeliften. Men spreekt wel van meekoppeling. Meekoppelen = een graantje meepikken als een ander gaat oogsten. Daarvoor moeten wij onze ogen open houden. Meekoppeling kan echter nooit in de plaats komen van tegenkoppeling, kenmerk van een kritische natuurbescherming.

wat willen wij met de natuur zelf?

Wij keren terug tot het voorwerp van de natuurbescherming: de natuur zelf. Het gaat in de natuurbescherming uiteindelijk niet om de maatschappijkritiek. Die kritiek is niet meer dan een middel tot natuurbehoud. Wij moeten ons niet alleen afvragen, waar de natuur te vinden moet zijn, maar ook hoe die is samengesteld. Met andere woorden: wat voor soort natuur willen wij eigenlijk?

In het voorgaande is al aangesneden de veel gehoorde kritiek, dat de natuurbescherming zich teveel vastklampt aan de natuur van oude cultuurlandschappen, die niet meer functioneel zijn. Het natuurbeeld zou verouderd zijn. De beheerders van weleer (de boeren) zijn weggefallen. Er dringt zich een keuzeprobleem op, vooral voor de zogenaamde halfnatuurlijke landschappen, zoals heidevelden, rietlanden, blauwgraslanden, weidevogelreservaten en griendens. Deze moeten nu door natuurbeschermingsorganisaties tegen relatief hoge kosten worden beheerd. Maar ook in het boerenland speelt die vraag, vooral in de belangrijke weidevogelgebieden.

De laatste jaren wordt de roep luider, dat beheer moet worden beëindigd en dat je de natuur zelf zijn gang moet laten gaan (zelfregulatie). Laat de heide dichtgroeien en laat in de veenweiden woeste moerassen ontstaan. Het kostenmotief speelt daarbij ook een rol. Beheer is niet meer "in".

Zoals altijd ligt de waarheid ergens in het midden. Wat voor soort natuur wij willen, is afhankelijk van criteria, die wij zelf stellen. Ik noem er enkele:

- 1) Alle inheemse, vanouds aanwezige, of inmiddels door de mens geëlimineerde ecosysteemtypen en karakteristieke soortengemeenschappen (pionier- tot climax-, voedselarm tot voedselrijk, dynamische en stabiele systemen) behoren een plaats te krijgen.
- 2) Ecologische variatie stellen we boven uniformiteit.
- 3) Wat wij zelf mooi en belangrijk vinden, bijvoorbeeld omdat wij eraan gehecht zijn, is van belang bij de keuzen. Dan komen ook cultuurhistorische waarden om de hoek kijken.
- 4) Natuur moet ook bij de mensen zijn in hun dagelijkse leefomgeving.

Het eerste criterium brengt de natuur-

bescherming ertoe om ook weer natuurlijke zelfregulerende bossen in natte en voedselrijke gebieden te laten ontstaan, denk aan oobossen in het rivierengebied. Wij krijgen daarmee reeds lang verdwenen pionier- en climaxsystemen in een zeer dynamisch milieu terug. Hetzelfde criterium verplicht ons echter ook tot het in stand houden van tussenstadia in de natuurlijke successie (opeenvolging van soorten). In veel gevallen verdwijnen die, als wij de natuur zijn gang laten gaan. Weidevogelgebieden, maar ook blauwgraslanden, stroomdalgraslanden en rietlanden (in het algemeen de korte vegetaties) zijn alleen in enige omvang in stand te houden door menselijk beheer. In grote zelfregulerende systemen met begrazing kan men daarvan ook wel iets krijgen, maar in veel geringere omvang. Ook landschappelijke en cultuurhistorische motieven, onze eigen voorkeuren (criterium 3) en betrokkenheid van mensen bij de natuur, bijvoorbeeld door middel van vrijwillig landschapsbeheer (criterium 4), kunnen een keuze voor beheer ondersteunen.

Ecologische variatie leidt ertoe dat wij in bepaalde gebieden de natuur haar gang laten gaan, maar in andere delen bewust beheer toepassen. Zo kan ecologische variatie op gradiënten (overgangen in bodem en natuurlijke waterhuishouding) afnemen door het achterwege laten van beheer en de erop volgende verbossing. De rijkdom aan soorten en variatie in biotooptypen bereikte in het agrarische landschap anno 1900 zijn hoogtepunt en was aanzienlijk groter dan in de tijd van de Batavieren toen grote delen van Nederland met bos bedekt waren. Een 'natuurlijke' natuur betekent niet per definitie een rijke

(gevariëerde) natuur. De 'cultuurlijke' natuur voegt heel wat toe.

Bij dit alles kunnen wij het één belangrijker vinden dan het andere. Zelfs over ecologische variatie valt te twisten. Sommigen vinden variatie en soortenrijkdom ondergeschikt aan het criterium van natuurlijkheid. Als de natuur zelf bij afwezigheid van beheer eenvormiger wordt, zou dat moeten worden geaccepteerd of zelfs geprefereerd. Anderen echter, waar ik mij ook toe reken, hechten zeer aan al die typen grasland met hun zeer verschillend palet aan plantesoorten. Weer anderen willen, en daar reken ik de Friezen zeker onder, de grote rijkdom aan weidevogelpopulaties niet missen. Dit alles neemt niet weg, dat er in een aantal gevallen sprake is van een echt keuzeprobleem. Landschappelijk en cultuurhistorische overwegingen pleiten voor instandhouding van grote heidegebieden (met accent op beheer). Ecologische overwegingen (meer structuurvariatie) pleiten voor het achterwege laten van intensieve begrazing, maaien of branden. Wat het moet worden is in zijn algemeenheid niet te zeggen. De meest betrokkenen zullen zelf moeten kiezen. Tenslotte betekent het criterium, dat de natuur bij de mensen moet zijn, dat ook de 'gewone' natuur ruimte moet krijgen. Die alledaagse natuur kan in principe overal gevonden worden. Die ontstaat soms spontaan, bijvoorbeeld op oude muren, op overhoeken en in sloten. Die kan ook worden aangelegd bijvoorbeeld langs kanaal-oeveren, in bermen en in singels. Soms ook is die aan ons overgeleverd zoals in de vorm van houtwallen en een gevarieerd landschap.

H. Kraal, 4-10-1991

Harro Kraal, geboren in 1948, is stafmedewerker ruimtelijke ordening bij de Stichting Natuur en Milieu te Utrecht